

Beplantning med skovfyr ved Sabbesborg på Hindsholm. (N)

Fyr, *Pinus*

Vore fyrrearter er træer eller buske med flerårige nåle, der (til forskel fra granerne) sidder i knipper; kogleskællene har i spidsen et tykkere skjold.

Fyr o. 1450ff (fur, ferrætræ), sprogligt beslægtet med latin *Quercus* (eg): romerne nærede angst for egens guddom og beskyttede sig ved at kalde den med et andet træns navn. En ældre forklaring knytter fyr til ord med betydningen ild (den brændbare harpiks). – Færøisk *fura*.

Koglen kaldes *fyrrekonge* og *-knop* o. 1700, *fyrrekongle* og *-tap* (1768), *fyrreæble* 1788, *fyrrepare* (1).

Ønavnet Fur (Limfjorden) 1130ff (1231 Føhr) menes dannet af plantenavnet; øen var endnu i 1600-t dækket med fyr, men tolkningen er tvivlsom, mere sandsynligt har Furesø 1585ff i NSjælland denne oprindelse (2).

LITTERATUR: (1) 689 2,253f,262f; 751 215; (2) 689 2,253; 827 1,129; 148 2,35.

DEN OPRINDELIGE FYRRESKOV; DYRKNING

SKOVFYR, *Pinus silvestris*, de blågrønne nåle sidder parvis, ældre træers bark er rød til sort-brun, koglen kegleformet.

Talrige levn (stammer, kogleskæl, pollen) i moser vidner om, at skovfyrren var almindelig i

Danmark o. 8000–6000 f.Kr. (fyrreperioden); den er eneste hjemmehørende art i Skandinavien, i Danmark dog ikke mere vildtvoksende (1). Rester af de fyrreskove, som dækkede det meste af landet, holdt sig temmelig langt frem i historisk tid; mellem uddøen og ny indførsel er måske kun gået et par hundrede år.

1219 omtales en skov på »Furnæs« (Læsø) og en anden skov mod sydøst; 1298 forbyder Erik Menved at jage og fælde i Læsøs skove. 1480 bliver øens foged af kongen instrueret om, at intet må fældes uden hans tilladelse. Gennem hele 1500-t klages ofte til Viborg landsting over rov hugst på øens fyrreskov (især til saltkogning), og der udstedes kgl. straffebrev mod folk, bl.a. engelske og svenske sørøvere, som ødelægger skoven. 1548 giver kongen ordre til at fælde fyrretræer i Børglum klostres skove; herfra kan være hentet frø til en fyrreplantage, der 1560 blev sået ved Gunderslevholm, SSjælland.

1627 bliver fyrreskoven på Fur nedhugget af de kejserlige tropper. 1640 meldes om et fældet træ i Hellum sogn, Vendsyssel; samtidig fandtes »en skøn skov« på Anholt dér, hvor nu »Ørkenen« ligger, dens undergang efter 1560 skyldtes hensynsløs hugst til brændsel, tjærekogning og øens fyrblus, skønt Christian IV påbød, at brændset skulle hentes fra Norge. 1652 forbyder Læsø bir-

keting al rovhugst og tillader kun, at folk henter nedfaldne grene pinse- og mikkelsdag (2).

En halv snes gamle skovfyrre i Gram slotspark, Sønderjylland, fredet 1937, regnes for Danmarks største og ældste og er rester af en allé, som vistnok blev plantet o. 1750 (3). På Læsø kunne gamle folk endnu 1742 mindes rester af en »prægtig stor skov« (4). I Jylland var de sidste oprindelige fyrretræer forsvundet inden udgangen af 1700-t, dog stod enkelte eksemplarer så sent som 1805 i Højris skov på Mors (5).

Tømmer fra Læsø fyrreskov findes i nogle tangtækkede huse; et par træer – ved Juelsminde og Bangsbogårde (*Bangsbofyrren*) – skal af Poul Vinther (f. 1752) være plantet ind fra »Heden«, da denne var truet af sandflugt (6).

O. 1730 anvendes skovfyr til dæmpning af flyvesand ved Tisvilde, egentlig dyrkning begynder i NSjælland 1763; der blev plantet betydelige mængder i statens første hedekulturer (1790–1830), skovfyr kom til Buderupholm o. 1825, siden har Hedeselskabet anvendt dette træ som et af de bedste til at bekæmpe lyngen (7).

»Trolde skoven« i Tisvilde Hegn har en ejendommelig vækst: »stormen skabte den ... formede de unge skovfyrre efter sin vrede mening, slog dem med rædsel og jog dem foran sig som en hær af krøblinge og besatte. Stammer og grene vredne, som ormeslyng, bugter sig langs jorden i stivnet flugt. Det er folketroens sælsomme fantomer, trolde og øgler, der løber for livet, men aldrig kan komme bort« *Hans Hartvig Seedorff* (8).

Til Færøerne blev fyrren forsøgsvis indført fra Norge o. 1770, men gik ud (9).

ØSTRIGSK FYR, *Pinus nigra*, har mørkegrå bark og parvise mørkegrønne, stive, indtil 15 cm lange nåle; de større kegleformede kogler er indvendig mørkviolette til sorte.

Hjemmehørende i Østrig-Ungarn, indført 1837, først til Thisted amts klitter, men flere steder hærget af snyltesvamp og ved lov 1882 forbudt i statsskovene (10), forbudet gælder dog ikke mere.

BJERGFYR, *Pinus mugo*, buskagtig eller et en-til flerstammet træ, nålene parvise, glinsende mørkegrønne, de stilkløse ægformede kogler er brune.

Stammer fra Centraleuropas bjergegne; den første sending frø kom 1798 til Danmark og blev udplantet flere steder med Odsherred som udgangspunkt (11), fra 1815 ved Jyllands vestkyst. 1833–47 såedes ca. 750 kg frø mod sandflugt i

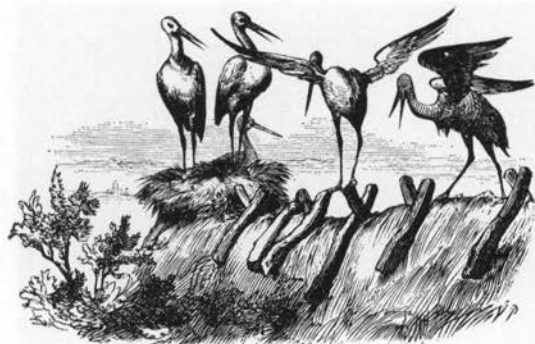

Toppen af en bjergfyr. (ES).

Gern herred (12), 1857–59 blev plantet 207.000 stk. i Bordrup plantage (13). Det overordentlig nøjsomme træ har spillet en væsentlig rolle for de jyske heders opdyrkning og til at dæmpe sandflugten langs vestkysten; dér og i MJylland er det karakteristisk for mange egne. Bjergfyrren har også haft stor betydning ved i blanding med rødgran at fremskynde sidstnævntes vækst. Arealet var 1951 1164 ha, i blandingskov 334 ha.

WEYMOUTHSFYR, *Pinus strobus*, opkaldt efter lord Weymouth, som først dyrkede træet i Europa; et rankt, elegant træ med olivenbrun og længe glat bark, fem nåle i hvert bundt og 10–15 cm lange tenformede »banankogler«. Som meget hurtigtvoksende giver den i Danmark den største mængde ved pr. hektar (14), men er stærkt modtagelig for en rustsvamp.

LITTERATUR: (1) 192 6,1922,139ff; (2) 94 5,1872, 169–76; 255 1914,365; 152 1,1950,548; 2.2,1965,129; 173 1927–28,104; 930b 7.2,951; (3) 520 31; 173 1937–38,59,61; (4) 794 5.4,1939–40,14; (5) 173 1927–28, 104; (6) 175 13,1928,93–108; 836 26,1940,9f; 152 2.2, 1965,129; (7) 355 1899,25f,49; (8) 821h 35; 921 14, 1902,196–345; (9) 873 133; (10) 175 1,1916,117ff; (11) 948b 75; (12) 1014 39,1946,96–99; (13) 257 1903,117ff; (14) 599b 1,387.

Vilhelm Pedersens illustration til H. C. Andersens eventyr »Storkene«.

ANVENDELSE AF VED, KOGLER, HARPIKS

Skovfyrreren var altid nordboens vigtigste byggemateriale og er stadig den mest anvendte træsort i Danmark, men landets egen fremvækst kan langt fra dække forbruget; der importeres mere skovfyr end nogen anden træsort, hovedsagelig fra Sverige, Finland og Sovjetunionen.

Pilekraft af fyr, måske fra tidlig Maglemosetid, blev 1958 fundet i Vinkel mose ved Viborg (1). En fyrrerbjælke, gerne en gammel solid skibsplanke, lå som »lædden« foroven langs bindingsværkshusets langsider og holdt bindingerne sammen (NSjælland; 16), endvidere brugt til suler (Strynø o. 1880; 2), lægter, spær og mønningåse. Plejlens skaft skulle helst være af fyrretræ (Lolland, Falster; 3). Mændene snittede pølsepinde heraf (NFyn; 4). Skalmeyen kunne laves af et stykke fyrretræ (Salling; 5).

Med røg af fyrre- og granspån dræbte man bierne før honninghøsten (6). Man lagde fyrre-

kviste i bunden af kornladen mod mus (Vendsyssel; 7).

På gamle læsøhuse er lagt fyrrerække over loftslægterne for at hindre tangtaget i at drysse ned; der blev brugt mange læs, og det har sikkert bidraget til den oprindelige fyrrerækkes undergang (8). Der kunne endog brygges øl af fyrrerens grene (9).

Nu anvendes skovfyrrerens ved til bl.a. hustømmer, planker, brædder, lægter, ledningsmaster, hegnspæle, jernbanevogne og sveller, møbler, krydsfinér og fiberplader, bro- og bådebygning, skibsmaster, havneanlæg, stiger, redskaber, pakasser, brændsel (især optændingsbrænde), tag- og kurvspån, cellulose; af stubbene fremstilles trækul, tjære og eddikesyre.

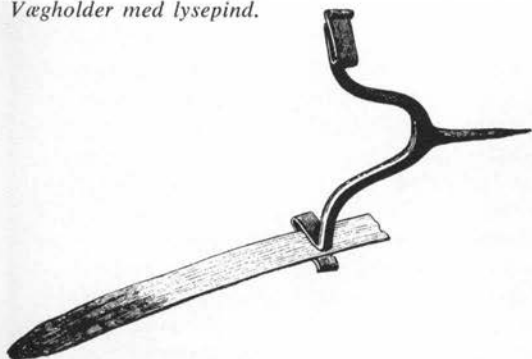
Fyrrerestammer fremdraget af moser (*mosefyr*, *tyretræ*) kunne være så velbevarede, at der af dem blev udsavet brædder og fremstillet baljer, bøtter m.m. (Bornholm 1756, Fyn; 10).

Lange og tynde splinter kløvet af opgravet, harpiksfed mosefyr blev tørret og som *fedtstikker*, *lysepinde*, *lyseklyner*, *splindetræer*, *jimper*, *Karlummerlys*, *Mølbylys*, *Endrupskovpråse* (opkaldt efter landsbyer i Sønderjylland og Slesvig) meget benyttet i Jylland til at tænde op med og (navnlig) belysning, bønderne »lægger et stykke efter et andet på skorstenen [arnen], som brænder bestandig med lue og oplyser hele stuen« (SVJylland 1769). Tændt i den ene ende kunne pinden brænde temmelig længe med klar flamme, husmoderen brugte den som et tællelys, når hun skulle i køkken eller spisestue, men også til aftenbelysning for at spare på tælle og tran; børnene skiftedes til at holde lysepind for de arbejdende og tænde nye (11). Et læs lyseklyner er 1830 nævnt i en aftægtskontrakt (12). Mange jyske fattigfolk havde en bifortjeneste ved at

Spindende kvinde med brændende fyrrerest i munden; hun har flere lysepinde i bæltet. Den indtrængende karl har ligeledes skaffet sig lys til arbejdet med en fyrrerest. Træsnit fra Olaus Magnus: Historia de Gentibus Septentrionalibus, 1555. Til højre ses en »strikkedælling«: en primitiv holder for en lysepind til bordbrug.

Vægholder med lysepind.

opgrave, tørre og kløve *tyrretræ* til lysepinde, som de solgte videnom i store bundter for nogle få skilling, således o. 1850 i slesvigske byer, o. 1860 endog i Hamburg (13). Nogle jyske hede-hjem brugte så sent som 1930 disse pinde som præse eller til at tænde piben med, hele knipper lå til tørre på eller ved kakkelovnen (14).

En tør fyrrepind, evt. vædet med talg eller fedt blev tændt og stillet i det første brød, som kom i ovnen, for at oplyse denne (Jylland, NFyn; 15). Man lavede fyrstikker af lange fyrrepinde, dypet i flydende svovl, ofte i begge ender; de kunne tændes ved gløder i fyrtøjs-kluden (Jylland, Fyn, Langeland; 16). Fyrrens harpiks blev o. 1800 anbefalet som erstatning for tælle; til væge i tællelys kunne bruges tynde splinter harpiksholdigt ved omviklet med bomuld (17).

Fyrrekogler blev i samme periode anbefalet som brændsel, f.eks. i stedet for kul i landsbysmedier og til opvarmning af strygejern (18). – Fyrrekogler er børns »husdyr«, en overskåret kogle giver rygskjoldet til en legetøjsskildpadde, af store kogleskæl kan trædes »perlekranse« (19). Østrigsk Fyr giver et fortrinligt gavntømmer og en mængde harpiks.

Bjergfyrrens ved er ofte kroget og anvendes derfor mest til brændsel, men ellers til hegnspæle, emballage, faskiner, rusebøjler, forhen tøjrpæle med knast som hoved, til stativ i høsthatte af strå; af de lange seje rødder kan flettes kurve og fiskeruser (20), sml. birk s. 238. 1898 byggede Hedeselskabet landets første tjærebrændingsovn syd for Kolding til oparbejdning af bjergfyr-tjære (21), 1930 begyndte selskabet i en lille fabrik at udvinde æteriske olier af dens nåle; produktet solgtes til A/S Danapin, som hermed parfumerede sæbe, barbercrem, shampoo, badesalt m.m. (22). Fyrrenåleolien har også medicinsk anvendelse til nerveberoligende bade og inhalering mod forkølelse (23).

Fyrreharpiks bruges i øvrigt til fremstilling af farver, lakker, vognsmørelse, terpentin, sæber, papir, trykfarver, billige fernisser m.m.

Weymouthsfyrrens temmelig seje ved anvendes i møbelsnedkerier, til cellulose og træuld; forhen blev heraf fremstillet flere millioner ølspunse om året (24).

LITTERATUR: (1) 1013 1961,122ff; (1b) 941 18; (2) 339 77; (3) 549 45; 208b 257; (4) 760 227; (5) 328e 68; (6) 825 191; (7) 634 13620; (8) 644 120; (9) 322 10,1807,231f; (10) 92 33,1950,87; 145 1899,218; (11) 728c 1,1763,415; 5,1781,662; 57 1,1808,122f; 794 6, 1876–77,115; 228b 1,287; 2,487; 3,498,909f; 353 38; 328c 13; 644 21; (12) 555 152; (13) 794 9,1882–83, 290; 905 89; 884 1897,188; 877 1,1943,139; 622b 187; (14) 488r 58; (15) 228e 1,487; 760 193; (16) 830 3, 101; 760 60; 278 9,1936,70; (17) 322 1,1798,124; 8, 1805,219f; 182 1,1803,51–53; 880 1,1809,65f; (18) 653 1802,398f; (19) 436 2; (20) 510 2,281; 622b 191; 355 16,1896,32f; (21) 512 1899,174–76; (22) 355 1932,394f; (23) 599b 1,389f; (24) 599b 1,387; 147 355 (o. 1880); 622b 194.

Kvinde smager maden til ved ildstedet og holder i hånden en ildvijfte bestående af fyrrespånér. Kalkmaleri fra Keldby kirke, Møn.

